

WARISAN KENANGAN PENDETA: PENELITIAN ASPEK BAHASA DALAM WARKAH-WARKAH KOLEKSI PERIBADI ZA'BA

**YUSNIZA BINTI YAAKUB
UNIVERSITI UTARA MALAYSIA
NORIAH MOHAMED
UNIVERSITI SAINS MALAYSIA**

PENDAHULUAN

Kertas kerja ini membincangkan aspek penggunaan bahasa dalam warkah-warkah peribadi koleksi Pendeta ZA'BA. Perbincangan akan difokuskan terhadap aspek struktur warkah dan penggunaan bahasa Melayu klasik dalam warkah-warkah tersebut. Umum telah mengetahui bahawa ZA'BA merupakan tokoh yang sangat disegani dan memberi sumbangan yang tidak ternilai dalam pelbagai bidang, seperti politik, ekonomi dan bahasa. Walau bagaimanapun, sumbangan beliau yang paling besar ialah dalam bidang bahasa sehingga beliau telah dianugerahkan gelaran Pendeta yang disampaikan melalui Kongres Bahasa, Kesusasteraan dan Kebudayaan Melayu pada 1956 (Adnan Nawang, 1994). Hal ini telah dijelaskan oleh Abdul Hamid Mahmood, Idris Md. Radzi dan Nik Hassan Basri Nik Ab. Kadir (2004, hlm vii) yang menyatakan "Beliau ialah pemikir dan pencetus beberapa gagasan besar dalam pelbagai bidang – agama, ekonomi, bahasa, sastera, politik, pendidikan dan kebudayaan sebagai suatu keseluruhan yang menandai tamadun Melayu. Daripada banyak bidang yang diceburinya, bidang bahasalah yang paling banyak dikaitkan dengan ketokohan dan sumbangan beliau".

Kebanyakan orang pernah membaca karya-karya beliau, terutamanya rencana dan tulisan ilmiah ZA'BA, namun, tidak ramai yang pernah melihat warkah-warkah koleksi beliau, apatah lagi membacanya. Oleh itu, kita tertanya-tanya bagaimana corak penulisan beliau sewaktu menghasilkan penulisan berbentuk peribadi. Sehubungan itu, penulisan kertas kerja ini diharap sedikit sebanyak dapat memberi gambaran tentang corak penulisan peribadi beliau di samping menggambarkan sedikit sebanyak luahan peribadi beliau dan kenalannya yang dipancarkan melalui koleksi warkah-warkah ini.

LATAR BELAKANG WARKAH PERIBADI KOLEKSI ZA'BA

Pengkaji menggunakan lapan pucuk warkah koleksi peribadi Za'ba sebagai data kajian. Warkah-warkah yang menjadi data kajian ini ialah warkah yang ditulis sekitar tahun 1910 sehingga 1963 dan warkah ini ditulis oleh pemeran yang berlainan. Warkah-warkah koleksi peribadi ZA'BA banyak disimpan di Arkib Negara Malaysia dan Universiti Malaya. Sebanyak 3197 pucuk warkah ditemui tersimpan di Arkib Negara, manakala beratus-ratus pucuk warkah lagi terselit dalam sejumlah 3179 buah buku koleksi ZA'BA terdapat di Perpustakaan Universiti Malaya (Hashim Ismail, 1996). Berdasarkan kajian di Perpustakaan Utama Universiti Malaya, pegawai dan kakitangan Bahagian Pemulihan Sumber menyatakan bahawa mereka sedang berusaha memuat turun koleksi warkah-warkah Pendeta ini dalam bentuk cakera padat dan mengambil masa yang agak klasik untuk selesai

kerana keadaannya yang rosak teruk dan memerlukan penelitian yang terperinci untuk dimuat turun. Hal ini demikian kerana menurut mereka pada mulanya warkah-warkah ini disimpan di Perpustakaan Peringatan ZA'BA, walau bagaimanapun, disebabkan keadaan perpustakaan tersebut yang tidak dilengkapi oleh sistem pendingin hawa yang berfungsi 24 jam sehari dan suhu yang kurang sejuk, maka warkah-warkah ini termasuklah semua koleksi tokoh-tokoh tersohor yang lain terpaksa dipindahkan ke Perpustakaan Utama kerana banyak warkah-warkah tersebut telah rosak.

Kebanyakan surat-menyurat ini menggunakan jenis tulisan Jawi dan Rumi, serta menggunakan bahasa Melayu Klasik. ZA'BA amat gemar menulis menggunakan tulisan Jawi. Rashidah (2009: 32) menyatakan, "Warkah-warkahnya ditulis Jawi kerana menurutnya cara begitu banyak cerita dapat ditulisnya". Tulisan Jawi dalam koleksi ini menggunakan sistem khat *nasakh* dan *rakaah*, iaitu tulisan bersambung. Menurut Asmah (2008a:87), ZA'BA merupakan orang yang pertama berusaha untuk memantapkan ejaan Jawi dengan menghasilkan buku yang bertajuk *Rahsia Ejaan Jawi* yang diterbitkan pada tahun 1929. Selain daripada tulisan Jawi, warkah-warkah koleksi ini juga ditulis dengan menggunakan bahasa Inggeris. Sistem tulisannya agak mudah dibaca. Walau bagaimanapun, disebabkan terdedah oleh perubahan masa, kebanyakan warkah-warkah beliau telah rosak dan kurang jelas. Tulisan tangan yang ditemui ditulis dengan kemas dan cantik, serta ditulis dengan cermat. Terdapat dua saiz tulisan pada warkah-warkah tersebut, iaitu menggunakan tulisan halus dan tulisan besar. Tulisan kecil atau halus biasanya mengandungi 16 hingga 20 patah perkataan satu baris dan satu haklasikn mengandungi 33 hingga 34 baris. Tulisan besar pula mempunyai 19 hingga 12 patah perkataan dalam satu baris dan mengandungi 23 hingga 25 baris pada satu haklasikn. Walau bagaimanapun, kadar ini berubah mengikut jenis kertas yang digunakan oleh untuk menulis warkah (Hashim Ismail, 1996).

Kebanyakan warkah yang ditemui menggunakan tulisan tangan. Warkah-warkah tersebut banyak ditulis dengan menggunakan dakwat berwarna biru dan hitam. Begitu juga dari segi penggunaan jenis kertas, iaitu banyak jenis kertas *foolscap*, kertas berminyak, kertas lukisan nipis, kertas memo, kertas *air mail* dan juga kepala warkah (*letter head*) Universiti Malaya, *Utusan Melayu* dan Dewan Bahasa dan Pustaka digunakan bagi menghasilkan warkah-warkah ini

STRUKTUR WARKAH PERIBADI KOLEKSI ZA'BA

Ab. Razak (2006: 2) menyatakan, secara umumnya, sepucuk warkah yang dihantar kepada seseorang penerima mestilah mempunyai binaan atau struktur yang telah ditetapkan ataupun menjadi panduan. Panduan inilah yang akan menjadi ikutan dan pegangan kepada pengirim warkah disebabkan orang yang menerima warkah berkemungkinan mempunyai persamaan status ataupun lebih tinggi statusnya daripada pengirim warkah tersebut. Gallop (1994) menyatakan bahawa terdapat banyak peringkat dalam adat istiadat penulisan warkah Melayu. Adat ini akan dimulai dengan pemilihan sehelai kertas yang sesuai dan hanya akan berakhir apabila warkah tersebut dibacakan di hadapan orang yang ditujukan warkah tersebut. Menurut Gallop (1994) lagi, adat surat-menyurat Melayu boleh dibahagikan kepada lapan unsur, iaitu: reka bentuk dan hiasan, cap mohor, kepala warkah, puji-pujian, kandungan warkah, hadiah penutup, aklasik sampul warkah, utusan, adat mengiring warkah.

Ab. Razak (2006) pula membahagikan struktur warkah Melayu klasik kepada tujuh bahagian, iaitu, kepala warkah, cap mohor pengirim warkah, kata puji-pujian, isi / kandungan warkah, salam mesra pengirim warkah, penutup warkah, dantandatangan pengirim. Menurut beliau lagi, ketujuh-tujuh bahagian ini saling kait mengait antara satu sama lain sebagai satu kesatuan yang utuh. Walau bagaimanapun, hasil kajian menunjukkan bahawa dalam warkah-warkah koleksi peribadi ZA'BA ini tidak terdapat cap mohor pengirim kerana warkah-warkah beliau berbentuk tidak rasmi. Selain itu, struktur penulisan surat-menyurat ZA'BA juga sukar untuk dikenal pasti kerana penulisan ini mempunyai pelbagai stail atau gaya. Apa yang menarik dalam surat-menyurat ini ialah terdapat banyak pengaruh daripada bahasa Arab pada bahagian kata puji-pujian.

Setelah diteliti, komponen warkah ZA'BA kepada tiga bahagian penting iaitu

- i. Pengenalan
- ii. Isi kandungan
- iii. Penutup warkah

- **Bahagian Pengenalan Warkah**

Bahagian pengenalan merupakan bahagian yang penting dalam sesebuah penulisan. Hal ini demikian kerana pengenalan merupakan gambaran atau cerminan sesebuah penulisan. Aspek ini telah dikupas oleh Roselan Baki (2003: 134) dengan menyatakan bahawa "pengenalan boleh dianggap sebagai wajah sesebuah karangan. Daripada wajahnya pembaca akan menentukan tanggapan, sama ada karangan berkenaan menarik, melucukan, berfaedah, bagus atau sebaliknya". Berdasarkan koleksi warkah-warkah ini, bahagian pengenalan ini dapat dibahagikan kepada beberapa aspek, iaitu penulisan alamat pengirim, tarikh warkah ditulis, kepala atau tajuk warkah, kata puji-pujian dan permulaan warkah.

Setelah diteliti, alamat pengirim sering kali ditemui dalam warkah-warkah sama ada rasmi mahupun tidak rasmi. Berbeza dengan warkah rasmi, warkah tidak rasmi tidak disertakan dengan nama pengirimnya. Perkara ini terdapat dalam warkah-warkah koleksi peribadi ZA'BA. Semua warkah yang diteliti mempunyai alamat pengirim warkah tersebut. Alamat pula dibahagikan kepada dua jenis, iaitu warkah yang mempunyai alamat tempat tinggal yang penuh, dan sejenis lagi warkah yang hanya menunjukkan daerah tempat tinggal pengirim atau penerima sahaja. Contohnya seperti berikut:

- Alamat tempat tinggal penuh
Salam takzim ayahanda
Datuk Dr Za'ba
Yang berada di no 108 di Jalan Gasing
Petaling Jaya, Kuala Lumpur

(Tarikh: 4 Disember 1963)

- Daerah tempat tinggal penulis atau penerima sahaja

Jempol Bukit Kerdas kepada 17 November 1911

(Tarikh: 17 November 1911)

Alamat pengirim pula akan diletakkan pada bahagian atas, sudut sebelah kanan bagi warkah-warkah yang ditulis dengan tulisan Jawi, manakala warkah yang ditulis menggunakan tulisan Rumi pula alamat akan ditulis pada sudut sebelah kiri warkah. Penulisan alamat pengirim pada warkah ini menggambarkan bahawa peserta tutur yang terlibat akan memaklumkan kepada penerima warkah alamat tempat tinggal mereka.

Selain itu, hasil penelitian mendapati semua warkah sama ada yang ditulis atau diterima oleh ZA'BA mempunyai catatan tarikh penulisan warkah tersebut. Sama halnya dengan alamat, tarikh juga akan ditulis pada sudut kanan di bawah penulisan alamat pengirim sekiranya warkah ditulis dengan tulisan Jawi, dan begitulah sebaliknya kedudukan tarikh warkah sekiranya ditulis dalam tulisan Rumi. Penulisan tarikh ini penting dalam peristiwa bahasa surat-menyurat untuk dijadikan rujukan pada masa akan datang sekiranya sesuatu perkara terjadi dan memerlukan rujukan. Hal ini demikian kerana, surat-menyurat ZA'BA walaupun berbentuk tidak formal, tetapi idea dan pemikiran yang dilontarkan oleh pemeran yang terlibat amat bernilai.

Ab. Razak (2006) menyatakan bahawa permulaan sesuatu warkah biasanya dimulai dengan kata-kata ucapan terima kasih daripada pengirim sekiranya warkah tersebut merupakan warkah balasan daripada pengirim. Dalam warkah-warkah koleksi peribadi ZA'BA didapati pengirim warkah akan menyatakan bahawa pengirim telah menerima warkah tersebut dan disertakan dengan tarikh warkah yang diterima tersebut. Selain itu, ucapan terima kasih juga telah ditemui dalam warkah-warkah ini sekiranya warkah tersebut adalah warkah yang dibalas.

- **Isi Kandungan Warkah**

Bahagian isi kandungan warkah merupakan bahagian yang penting dalam penulisan sepucuk warkah. Menurut Gallop (1994: 70) " Puji-pujian diikuti dengan *perkataan* atau isi kandungan warkah, dan batas antara kedua bahagian ini kadangkala ditandai perkataan Arab '*waba'dahu*' atau '*ammabadahu*' yang bermaksud 'selepas itu' dan diikuti pula dengan ungkapan yang serupa dalam bahasa Melayu 'kemudian daripada itu'. Isi kandungan menurut beliau disampaikan secara bersederhana bermula selepas akhir kata puji-pujian. Dalam bahagian isi kandungan ini, penulis warkah tersebut akan menyampaikan segala maksud atau tujuan penulisan warkah tersebut, sama ada ingin memohon sesuatu perkara, memberi nasihat atau bertanya khabar. Selalunya, tujuan penulisan warkah-menyurat ZA'BA ini akan dinyatakan pada bahagian awal warkah. Antara tujuan yang terdapat dalam penulisan warkah-warkah ini ialah memohon pekerjaan, bertanya dan menjawab khabar, memberi nasihat kepada anak, menyatakan rasa tidak puas hati, memohon maaf, menjawab pertanyaan daripada anak, meminta nasihat; dan mengucapkan terima kasih. Berikut ialah contoh surat memohon maaf yang ditulis oleh pengarang Majalah Muslim kepada beliau.

We are very sorry for having published a criticism on the isolence of publisher

(tarikh: 25 September 1926)

- **Penutup warkah**

Bahagian penutup warkah merupakan bahagian yang paling akhir dalam sistem surat-menyurat. Pada bahagian ini, pengirim warkah akan membuat kesimpulan, dan kadangkala disisipkan dengan doa

memohon kesejahteraan penerima warkah tersebut. Hasil analisis mendapati, dalam warkah-menyurat ZA'BA ini sama ada warkah yang dikirim atau diterima beliau, terdapat aspek penutup warkah ini, dan sering disisipkan dengan doa memohon kesejahteraan penerimanya. Ungkapan yang sering ditemui ialah *moga-moga*, *mudah-mudahan* dan *saya mendoakan / berdoa*.

Selain itu, komponen yang terakhir yang perlu dalam setiap surat-menyurat sama ada rasmi atau tidak, iaitu tandatangan pengirim warkah. Dalam surat-menyurat Melayu klasik, tandatangan merupakan kesahihan sesuatu warkah, terutamanya warkah perjanjian selain daripada cap yang digunakan dalam warkah. Dari segi kedudukan, menurut Ab Razak (2006), ia terletak di bawah atau bahagian tepi cap yang telah dimeterai. Begitu juga dalam warkah-warkah koleksi peribadi ZA'BA yang kedudukan tandatangan terletak pada bahagian bawah di sudut kiri warkah tersebut. Gallop (1994) berpendapat bahawa dalam warkah-warkah biasa jarang ditemui unsur tandatangan ini. Hal ini demikian kerana menurut beliau kebanyakan pengirim warkah Melayu klasik tidak tahu menulis dan membaca.

Setelah diteliti, semua warkah koleksi peribadi ZA'BA mempunyai tandatangan pengirim warkah tersebut dan ini merupakan salah satu daripada ciri penting dalam surat-menyurat ZA'BA selain daripada aspek alamat dan tarikh penulisan warkah-warkah tersebut. Hal ini terjadi disebabkan oleh pengirim dan penerima warkah-warkah ini telah pandai membaca dan menulis, di samping mempunyai kesedaran akan peri pentingnya aspek-aspek ini bagi rujukan mereka pada masa akan datang. Satu perkara yang menarik tentang aspek tandatangan ini ialah ungkapan-ungkapan yang digunakan selain *saya yang benar* atau *yang benar* ialah ungkapan dalam bahasa Arab seperti *Al-Khair*, *Allama Al-Khair* dan *Al-mutakhir* seperti yang terdapat dalam warkah-warkah yang ditulis oleh ayah ZA'BA dan bapa saudara sepupu beliau, Muhamad bin Datuk muda. Hal ini menunjukkan bahawa warkah-warkah ini juga menerima pengaruh daripada bahasa Arab kerana penulis-penulisnya ialah orang yang arif dalam ilmu keagamaan seperti yang telah dihuraikan oleh Adnan Nawang (1994) tentang latar belakang ZA'BA yang sangat kuat ilmu agamanya kerana ajaran dua individu yang banyak mempengaruhi kehidupannya, iaitu bapanya Ahmad dan bapa saudara sepupunya Muhamad bin Datuk Muda.

Berikut ialah contoh struktur dalam penulisan warkah ZA'BA:

108 Jalan Gasing,
Patah Jaya, Selangor

Alamat
pengirim

22. III. 73

Tarikh
surat

Kepada Anakanda Jeanita St. Jannet,
dengan salam sejahtera, Amin!
dalam Ruk. Hibis, Jalan Bohau, Batu 85f

Kata peng-
injil

Anakanda yang dilagati,

Pemulaan
surat

Surat anakanda yang arbis bertarikh 16.3.73 telah nyata-
nda terima bersama-sama surat bunda yang dikanstakan di dalam
nya. Mata oleh sebab itu telah sembuh, hingga kelihatan lebih
Farijan juga perihada matanya. Sekali ini saya, isteri saya dan
juga dengan anakanda juga.

Selepas daripada Farijan itu telah tumbuh dihid kecil (timbit)
di bibir mata sebelah dalam, serta bengkak dan sakit pada
10 dan 11 Februari ini. Pada 12.3.73 ia telah dapat pergi sekolah.
Anakanda saya dia pergi hari tahu guru besar sekolahnya. Guru
besar itu hari dia mata sangat kecil kepada doktor mata mengaturnya
dia itu seorang budak sekolah belajar di sekolahnya. Selepas itu
hari terbang lama 5.1.00 dan sudah dia pergi kepada doktor mata yang
telah meneliti mata anakanda dua tahun dahulu.

Isi
kandungan
surat

Di kesihatan doktor itu didapati timbit yang meruncing, semuanya
mengidap berakut, jenis sakit mata dan hendak barfanta doktor itu
minta ubat. Setelah selesai giliran Farijan dia pun dipanggil oleh doktor
dan diperikha matanya. Setelah tentu apa jenis sakitnya lalu diuntai
nya dengan ubat pada bibir mata di kimpas oleh timbit. Ubat itu
dicurung dan dia kimpasnya punat. Setelah itu, mata anakanda ubat dan
ditutupnya mata itu dengan kapas. Setelah itu diuntainya selang dan
Gubering dalam, semua matanya. Setelah itu juga telah dituka tukar mata.

Pada 14.3.73 sudah telah pergi sekolah, dan semuanya sudah baik
baik. Setelah berapa hari lagi belum ditukar mata bilagilagi. Bila
tiba surat bintanya itu anakanda akan banyaklah matanya.

Berikhtandah anakanda ngatakan. Berikhtandah lain, ada anakanda
hari dalam surat kepada bunda yang ditukarkan berakut, ini. Anakanda
harap anakanda berikhtandah dalam surat dan berikhtandah, sekali lagi. Dan
juga telah juga berakut sakit anakanda yang dihid itu. Ubatlah!

Penutup
surat

Yang Bapa, A. Mada

Tandatangan
pengirim

Bahasa Melayu klasik ialah bahasa Melayu yang digunakan oleh masyarakat pada sekitar abad ke-13 dan berakhir pada abad ke-19. Bahasa Melayu klasik berada pada tahap ketiga dalam periodasi bahasa Melayu, iaitu selepas bahasa Melayu purba dan bahasa Melayu kuno (Awang Sariyan, 2000). Bahasa ini dikatakan wujud pada zaman kerajaan Islam pertama di sebelah Timur Aceh, iaitu kerajaan Samudera-Pasai yang berada di bawah pemerintahan Sultan Malikul Salih. Antara ciri bahasa Melayu klasik ialah penggunaan ayat yang panjang dan berbelit-belit, mengandungi banyak ayat pasif dan ayat songsang, sering menggunakan kata pangkal ayat atau penanda wacana seperti *maka*, *syahdan* dan lain-lain. Selain itu, bahasa Melayu klasik ini juga banyak menggunakan kosa kata bahasa Arab dan Parsi dan turut menggunakan aksara Jawi.

Setelah diteliti, warkah koleksi peribadi ini masih lagi dipengaruhi oleh penggunaan bahasa Melayu klasik. Penggunaan bahasa Melayu klasik dalam koleksi surat-menyurat ini ditandai dengan penggunaan penanda wacana yang terdapat dalam penulisan warkah-warkah ini. Penggunaan penanda wacana seperti *maka*, *syahadan*, *ahwal*, *arakan* dan sebagainya yang terdapat dalam koleksi surat-menyurat beliau menunjukkan dapatan yang ketara mengenai pengaruh bahasa Melayu klasik dalam sistem penulisan warkah pada zaman beliau. Perkara ini telah ditekankan oleh A.Samad Ahmad (1979:xxii) seperti berikut:

Dalam bidang kesusasteraan Melayu lama, apabila disebut 'hikayat', maka dengan sertamerta tergambarlah kepada kita bentuk keadaannya, iaitu tidak mempunyai perenggan, tidak mempunyai tanda-tanda berhenti, melainkan berselerak dengan perkataan 'maka', dan ada pula bahagian-bahagian tertentu menggunakan perkataan-perkataan 'arakan', 'kata sahibul hikayat' dan sebagainya.

Berikut ialah contoh warkah yang menunjukkan penggunaan penanda wacana 'maka' dan 'syahdan' dalam warkah koleksi peribadi beliau:

Ehwa *maka* adalah hamba yang bertiga orang ini bermaklumkansembah kami padatuan hamba seperti hamba memintak padatuan hamba pekerjaan *contra* ct memotong hutan di dalam jalank kereta api yang hendak dibuat daripada Bahau sampai di Kuala Pilah ini hinggacuchisakali.

(tarikh: 2 November 1908)

Syahadan maka seperti kakandasangatlah suka anakanda Zainalitu boleh dapa tmelompat pelajaran di dalam standard 5.

(tarikh: 17 November 1911)

Kedua-dua warkah di atas menunjukkan penggunaan kata *maka* dan *syahadan* yang merupakan kata-kata yang sering dikaitkan dengan bahasa Melayu Klasik.

Selain itu, pengguna sistem tulisan yang tidak mempunyai tanda baca seperti tanda berhenti atau noktah dan tanda koma, menunjukkan bahwa surat-menyurat ini juga masih lagi menggunakan bahasa Melayu klasik dalam komunikasi persuratan ini. Penulisan yang tidak mempunyai tanda baca ini sering ditemui dalam bentuk tulisan Jawi yang terdapat dalam cerita-cerita Hikayat lama atau penglipurlara. Walaubagaimanapun, bagai menunjukkan tanda berhenti atau noktah, penanda wacana telah digunakan bagi menunjukkan pemisahan antara satu ayat dengan ayat yang lain. Hal ini demikian selaras dengan kata-kata Matheson (1982: xxv-xxvi), iaitu "pembahagian di antara bahagian-bahagian dan tanda berhenti baca atau jeda dalam kisah ditunjukkan dalam manuskrip Melayu dengan perkataan tanda baca (misalnya *alkisah, syahadan, pun, kata sahibul hikayat, maka, itu, adanya, intiha, fasal*)". Selain itu, menurut Umar Junus (2010: 56) "ketiadaannya tanda baca telah memaksa pembaca "mencari(-cari)" pada "kata sahibul hikayat", "ar(a)kian", "hatta" dan yang lain. "Maka" telah dianggap sebagai pembuka ayat atau bahagian ayat". Contohnya seperti berikut:

Ehwal ayahanda maklumkan kepada anakanda hal ayahanda waktu di .. surat ini Alhamdulillah adalah baik ____ anakanda (---) *Syahadan* seperti besi .. pada masa ini tiada dirumah besar .. sudah hampir satu bulan khabarnya pergi mencari *Maka* seperti anakanda Hawa sudah hamil 6 bulan kasihannya sebab ini lagi kecil tentulah patah susu tetapi apa boleh buat kerana sudah takdir ilahi *Maka* fasal pertahuan orang disini .. ada yang mulai menoleh *maka* seperti ayahanda insyaallah .. didalam empat lima .. ini akan menoleh pula nampaknya padi disini adalah baik daripada tahun yang lalu diharapkan janganlah apa-apa ..nya *Dan lagi* seperti .. anakanda Muhammad Yusuf itu .. ayahanda .. didalam bulan Rabiul Akhir pada fikiran ayahanda tentulah menuai kepada bulan itu *maka* sekarang .. fikiran ayahanda kerana pada bulan itu sedang menuai sebab padi pada tahun ini terlampau lewat *dan lagi* yang menyusahkan fikiran ayahanda kerana malu ayahanda hendak minta tempoh lagi dan diharapkan .. selesai menuai

(Tarikh: 12 November 1921)

Contoh surat di atas menunjukkan penggunaan penanda wacana sebagai tanda untuk memulakan sesuatu ayat baru. Hal ini menunjukkan bahawa bahasa Melayu klasik masih lagi digunakan dalam komunikasi persuratan ini pada zaman tersebut. Walau bagaimanapun, bahasa Melayu klasik dalam warkah-warkah tersebut digunakan oleh pemeran atau peserta tutur dalam penulisan warkah ini sekitar tahun 1920-an hingga 1930-an. Oleh itu, dapatlah dikatakan bahawa penggunaan penanda wacana dalam sistem komunikasi persuratan ini menunjukkan bahawa surat-menyurat ini masih dipengaruhi oleh bahasa Melayu klasik.

Selain bahasa Melayu klasik, bahasa Arab juga banyak digunakan dalam koleksi warkah peribadi ini. Penggunaan bahasa Arab dapat dilihat pada bahagian kata puji-pujian, kandungan warkah dan pada bahagian penutup warkah ini. Penggunaan bahasa Arab dalam warkah-warkah disebabkan latar belakang Za'ba yang mendapat pendidikan awal daripada bapanya yang amat mementingkan ilmu agama dan bercita-cita ingin Za'ba terlibat dalam bidang keagamaan suatu hari kelak (Adnan Nawang, 1994). Contoh penggunaan bahasa Arab dapat dilihat pada warkah-warkah berikut:

Hadrat *Al-Mukaram* lagi budiman,

Yaitu kekanda yang diingati encik Hassan bin Haji Taib yang beristirahat pada masa ini di dalam Port Dikson dengan dengan sebenar-benar kesejahteraannya.

Allamu Al Dawam

Amin, amin-----

Dan lagi Bandar Muar itu ada lebih besar dan ramai daripada Bandar Johore Baharu. Di sana pun ada juga sekolah Inggeris demikian juga di Batu Pahat. Telah di--- hendak menyambungkan Muar, Batu Pahat dengan Johore Baharu dan Singapura dengan kereta api. Tetapi *Wallahu A'lam Bissawab*. Mungkin jika telah dicadangkan pula hendak menyambungkan pula Singapura dengan Johore Baharu dengan jambatan. Tetapi belum masanya lagi. Dipendekkan kalam---dapat setinggi-tinggi salam ke hadrat kekanda dua laki isteri. Tolong sampaikan sembah salam adinda kepada barangsiapa juga orang Linggi yang ada di Port Dikson serta diharapkan sekalian mereka ada di dalam baik. Adinda sudah lebih 4 tahun tiada pergi *ta'win'Port* Dikson. ---ada pergi penang mandi-mandi air laut di dalam tahun 14 bulan April tetap tak langsung ke Bandar Port Dikson.

Tammatul kalam

Al-Khair

Zainal Abidin Bin Ahmad

(Tarikh: 12 November 1916)

Maka tiadalah upaya saya daripada membuat apa-apa bagi kebajikan tuan lain daripada bersekutu dengan tuan bermohonlah kepada Allah akan ampun dan kesembuhan mengikut pesanan *Alaihissolatu wassalam 'Salluallahhi assafirul afiat fainna ahadukum lam yaktu ba'dal yakini khairun minal afiat*

(Tarikh:25 Jamadil Awal 1939)

Begitu juga pada bahagian penutup warkah, dapat ditemui penggunaan bahasa Arab seperti berikut:

Daripada yang benar Ahmad bin Ibrahim

Allama Al-khair

Ke hadrat yang mulia adinda Muhamad bin Dato' Muda
Seremban.

(Tarikh: 17 November 1919)

Berdasarkan contoh-contoh ini, dapat dilihat penggunaan bahasa Arab pada bahagian kata puji-pujian, kandungan surat dan penutup surat. Kata-kata bahasa Arab seperti *Al-Mukarram*, *Allamu Al-Dawam* banyak digunakan pada bahagian kata puji-pujian dalam koleksi warkah-warkah ini, manakala perkataan *Al-Khair*, *Al- mutakhir* dan *Allama Al-khair* pula sering ditemui pada bahagian penutup warkah, iaitu bahagian sebelum tandatangan warkah tersebut. Selain itu, terdapat juga perkataan-perkataan bahasa Arab yang digunakan dalam bahagian isi kandungan warkah-warkah ini bagi menghuraikan sesuatu perkara.

Penggunaan bahasa yang panjang dan berbelit-belit juga dapat ditemui dalam warkah koleksi peribadi ini. Penggunaan bahasa yang berbelit-belit ini juga sebenarnya boleh dikaitkan dengan konsep implikatur dalam kajian lakuan bahasa. Perkataan implikatur telah dikemukakan oleh Grice (1975) yang menerangkan bahawa apa yang diperkatakan oleh penutur sebenarnya berbeza dengan yang dimaksudkannya. Dalam hal ini, Grice (1975 : 43) telah memudahkan pengertian dengan memberikan contoh seperti berikut:

Suppose that A and B are talking about a mutual friends, C who is now working in a bank. A asks B how is C is getting on his job, and B replies,

B: Oh quite well, I think, he likes his colleagues and he hasn't been to prison yet.

Berdasarkan perbualan ini, perkara yang dinyatakan oleh B sebenarnya berbeza daripada apa yang dimaksudkannya. Implikatur perbualan yang diperoleh daripada ujaran tersebut sebenarnya bergantung kepada konteks perbualan pada masa itu yang hanya difahami oleh kedua-dua penutur tersebut. Dalam hal ini, apa yang cuba disampaikan oleh penutur B sebenarnya ialah rakan mereka C telah berubah sikap dan menjadi tidak jujur dalam pekerjaannya. Selain itu, Nor Hashimah Jalaluddin (2003), menyatakan bahawa implikatur banyak melibatkan ketersiratan yang perlu disingkapkan makna keseluruhannya. Contoh penggunaan bahasa yang panjang dan berbelit-belit ini seperti berikut:

Ahwal ayahanda maklumkan warkah anakanda tiba tarikh 13. 7.1919 sudah ayahanda terima. Apakala ayahanda buka daripada menerimanya demi terbaca oleh ayahanda tentang uraian yang maha bodoh terlebih daripada sebatang keladi itu terbelah hati dan semangat ayahanda naik ke langit menyapunya awan-awan yang biru kemudian terhempas pula ke bumi dengan amat dahsyatnya serta berhamburan pecah belah umpama kaca jatuh ke batu hancur luluh dengan tidak dapat diperikan terlebih pula daripada mengidap penyakit kematian abang-abang dan kakak-kakak anakanda yang terdahulu itu dengan sebab mendengar penyakit kebodohan yang terlukis di dalam surat anakanda itu dengan sekali-kali tidak mengikut jalan kemanusiaan.

(Tarikh:17 Julai 1919)

Maka anakanda pun telah terkedu selama ini iaitu jika pendek umur ayahanda maka biarlah diambilnya segala harta benda ayahanda dan segala kampung dan sekalian jarum-jarum yang patah ayahanda semuanya biarlah pulang kepadanya belaka. Anakanda tiada sudipun jika tiada dengan pemberian ayahanda sendiri waktu hidup ayahanda. Karena semuanya itu carian ayahanda di dalam tangannya (yakni waktu ayahanda bersama-sama dengan dia bukan carian dalam tangan Marhumah bonda Intan dahulu). Maka akan adinda Hawa mana-mana ikhtiarkan anakanda memberinya makan dan mencarikan ikut turutannya.

(Tarikh:1 Disember 1918)

Warkah yang bertarikh 17 Julai 1919, menunjukkan penggunaan bahasa yang berbelit-belit yang ditulis oleh ayah Za'ba kepada beliau. Dalam hal ini, penulis ini sebenarnya ini meluahkan rasa kecewa beliau terhadap anaknya, walau bagaimanapun, beliau tidak menyatakan secara terus terang, tetapi menggunakan bahasa yang panjang dan berbelit-belit bagi menyatakan kekecewaan beliau. Begitu juga warkah yang bertarikh 1 Disember 1918 yang ditulis oleh Za'ba kepada ayahnya bagi

menunjukkan kekecewaan Za'ba terhadap ibu tirinya. Bahasa yang berbelit-belit dalam konteks kedua-dua pucuk warkah ini digunakan dengan tujuan berlaku sopan terhadap pembacanya.

KESIMPULAN

Kesimpulannya, bahasa Melayu Klasik masih lagi digunakan dalam penulisan surat-menyurat pada zaman hayat Za'ba. Pengaruh bahasa Melayu klasik ini dapat dilihat berdasarkan penggunaan penanda wacana, penggunaan tulisan Jawi, penggunaan bahasa Arab dan penggunaan bahasa yang panjang dan berbelit-belit. Sebagaimana yang telah kita sedia maklum, surat-surat koleksi peribadi beliau ini mempunyai nilai yang sangat tinggi dan perlu dikekalkan untuk rujukan generasi akan datang. Surat-surat ini penting sebagai simbol bagi menunjukkan wujudnya seorang tokoh yang sangat berwibawa dan memberi sumbangan yang tidak terkira, khususnya dalam bidang kebahasaan dan pembangunan negara. Idea-idea yang disampaikan dalam komunikasi persuratan oleh beliau, ahli keluarga serta kenalannya, walaupun dalam bentuk tidak rasmi sebenarnya sangat berguna untuk dijadikan panduan kepada para penyelidik yang ingin mengkaji pemikiran beliau dan sumbangan beliau dalam pelbagai bidang.

RUJUKAN

- Awang Sariyan. (2000). *Warna dan suasana perancangan bahasa di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- A. Samad Ahmad. (1979). *Sejarah kesusasteraan Melayu 1. II & III*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka
- Ab. Razak Ab. Karim. (2006). *Warkah Melayu lama*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Abdul Hamid Mahmood, Idris Md. Radzi, & Nik Hassan Basri Nik Ab. Kadir. (2004). *Memartabatkan warisan Pendeta ZA'BA*. Tanjong Malim : Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Adnan Nawang. (1994). *Za'ba : Patriot dan pendeta Melayu*. Kuala Lumpur: Yayasan Penataran Ilmu.
- Asmah Haji Omar. (2008). *Ensiklopedia bahasa Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Gallop, A.T. (1994). *The legacy of the Malay letter*. London: British Library
- Grise, H.P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole, & J.L. Morgan (Eds.) *Syntax and semantics 3 : Speech acts*. New York: Academic Press.
- Hashim Ismail. (1996). *Surat-surat koleksi peribadi ZA'BA kepada Mohd. Yusof*

Ahmad(1965-1973) :KoleksiPerpustakaanZa'ba, dalam Wan Abdul kadir (Ed.).*100 tahunZa'ba, Za'ba : Pejuangbangsa*.Kuala Lumpur: AkademiPengajianMelayu, Universiti Malaya. 99-112.

Matheson, V. (Ed).(1982). Raja Haji Ahmad dan Raja Ali Haji.Dlm*Tuhfat Al-Nafis*. Kuala Lumpur: PenerbitFajarBakti.

Nor HashimahJalaludin. (2003). *Bahasadalampeniagaan: Satuanalisissemantik danpragmatik*. Kuala Lumpur: DewanBahasadanPustaka.

RoselanBaki. (1994).*Panduanmengaranguntukguru danpelajar*. Kuala Lumpur: Greenridge Publishing.

Umar Junus. (2010). *Gaya bahasasasteraMelayu*. Kuala Lumpur: DewanBahasa danPustaka.